

Lauri Harvilahti

INKERILÄISEN LYYRIS-EEPPISEN RUNON OMAKUVA JA KULTTUURINEN TODELLISUUS

*Professori Lauri Harvilahti on toiminut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston arkistonjohtajana elokuusta 2004 alkaen. Oheisen esitelmän hän piti Kekrin päivän seminaarissa **Larin Paraske - Naisen työ ja taide** 29.10.2004.*

Nuorena ylioppilaana Harvilahti opiskeli ensin slaavilaisia kieliä sekä kulttuurin tutkimusta. 1970-luvulla hän toimi useita vuosia venäjän ja puolan kielissä valantehneenä kielenkääntäjänä.

*Legendaarinen professori **Matti Kuusi** herätti kuitenkin mielenkiinnon suomalaisen ja vertailevan kansanrunouden tutkimukseen. Harvilahti valmistui folkloristiikka pääaineenaan filosofian maisteriksi vuonna 1981 ja lisensiaatiksi 1982. Tohtoriksi hän väitteli vuonna 1992 aiheenaan Inkerin vanhat kertovat runot.*

Harvilahti on tehnyt kenttätutkimuksia mm. pienten inkeriläiskylien alkuperäisväestön parissa Pietarin lähellä sijaitsevan Hatsinan ympäristössä sekä tutkimusmatkoja muiden eteläisten lähialueiden lisäksi myös Aasiaan ja Afrikkaan ja ollut mukana Suomen Akatemian tutkimusprojekteissa.

Harvilahti on täyttänyt ansiokkaasti sitä aukkoa, joka on vallinnut Baltian, Inkerinmaan, Karjalan Kannaksen ja koko Karjalan yhteisen kansankulttuurin ja muinaishistorian tutkimuksessa, osoittamisessa ja kirjoittamisessa.

*Sukuseuramme lausuu lämpimät kiitokset professori Lauri Harvilahdelle.
Mauno Vaski*

Inkerin alueiden itämerensuomalaiseen kantaväestöön kuuluvat inkeroiset kastettiin kristinuskoon jo 1000-luvun alussa. Vanhakantaiset perinteet jatkoivat kuitenkin elämäänsä viime vuosituhanneille asti niin Inkerissä kuin muuallakin itämerensuomalaisilla ortodoksialueilla.

Jo ennen vuonna 1617 alkanutta Ruotsin vallan aikaa, mutta varsinkin sen jälkeen muutti Inkerin alueelle luterilaisia siirtolaisia Savosta ja Karjalan Kannakselta. Kuten tunnettua, heitä kutsutaan savakoiksi ja äyrämöisiksi. Vuonna 1721 Uudenkaupungin rauhassa Inkerinalue liitettiin Venäjään, osaksi Pietarin kuvernementtia. Maaorjuuden aikana vallitsi jako yksityisten kartanonherrojen maaorjiin, ns. "herran valtaan" ja valtion talonpoikiin, "kuninkaanvaltaan". Pääelinkeinoina Inkerissä olivat tuolloin maanviljelys, karjanhoito ja lisäksi kalastus, metsätyöt ja erilaiset käsiteollisuuden alat. Tulot eivät kuitenkaan koituneet köyhimmän väestön eduksi.

Maaorjuutta seuranneessa reformissa vuoden 1861 jälkeen maaosuudet jaettiin uudelleen. Aatelisto sai parhaimmat maat, talonpojille jäi heikkolaatuisin kamara ja maaosuuksien keskimääräinen koko pieneni. Velkaantuminen pakotti talonpojat entistä useammin tilapäisansioihin, esimerkiksi ajureina, ja voimisti jo maaorjuuden aikana käynnistynyttä muuttoliikettä ja etenkin miesten ansiomatkoja Pietariin. Tällainen oli tilanne inkeriläisen runo- ja itkuvirsiperinteen keruun aikana 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Ilman naisten hallitsemaa kulttuuria Inkerin vanhakantainen perinne ei olisi pystynyt jatkumaan miltei meidän päiviimme asti. Naiset kantoivat vastuun tärkeimpiin siirtymävaiheisiin, syntymään, miehelään menoon ja kuolemaan liittyvistä perinteistä. Professori Aili Nenola puhuikin naisia yhdistävästä kärsimysten kulttuurista. Tämä kulttuuri ilmeni kalevalamittaisina lyyrisinä ja lyyris-eeppisinä lauluina tai häälauluina, mutta myös erityisesti häiden ja hautajaisten yhteydessä esitettyinä itkuvirsinä. Tämän perinteen tunnetuin taitaja oli Larin Paraske.

Larin Parasken poetiikka on saanut Senni Timosen vuoden 2004 keväänä tarkastetussa väitöskirjassa **Minä, tila ja tunne** arvoisensa analyysin. Timonen tutkii, kuinka laulaja itse puhuu runoistaan ja niiden laulamisesta, laulun esittämistä kuvaavista metaforista, oikeasta ja väärästä tavasta laulaa. Toisaalta Paraske vakuutti: "ei yhtään ossaa tehdä omast pääst runoloi, vaan mitä korva kuuli se käi

muistiin: on ennen laulettu, ennen tehty" ja "kun kuulet syrjässä toisen laulavan, se kävyä päähän" tai "olen vaan toiselta kuultu, mie laulan mitä toiset eeltäpäin ennen laulaneet, omii tekemiä en laula." Toisaalta hän kuitenkin selitteli: "Ei teä uo Jumalan sana että se pitäis niin tarkkaa mennä, neät siihen soa panna omiiki."

Inkeriläisen runon omakuva

Inkeriläisen lyyris-eeppisen runouden minä-muotoisuus on ollut aiemmin usean tutkijan huomioima yleispiirre. Matti Kuusen mukaan: 'mie' on dominantti lyriikassa, tanssilauluissa ja 'jopa varsinaisessa epiikassa'. Runon 'minä' ei edusta välttämättä laulajaa itseään, kuten W. Ong sanoo: "Jokainen sanoo kaiken jokaiselle runoilijan taikka esittäjän välityksellä."

Kerronnan tutkimuksen kannalta 'minä' toimii merkinä, korosteisena sanana, samoin kuin monet muut pronominit, adverbit, konjunktiot ja partikkelit: 'sinä', 'nyt', 'tuo' tai 'niin'. 'Minä' yhdistää laajaksi verkostoksi kerronnallisia kokonaisuuksia t. 'runoaiheita', jotka eivät ensi näkemältä tai traditionaalisen typologian tai temaattisen luokittelun mukaan kuulu sisällöllisesti toisiinsa. Inkerin lyyrisen epiikan tyyppirunojen 'Myyty neito', 'Oljामissa käynti', 'Hanhi kadonnut' tai 'Kouluun kotoa' lisäksi myyttispohjaiset syntyrunot ovat Inkerissä saaneet tämän dominantin piirteen.

Inkerin naisten laulamat runot **eivät** ole 'naisistuneita' versioita tai 'taantumia', kalevalaisesta runokulttuurista, vaan elävän runokulttuurin ilmauksia.

Merkityksellisintä näissä runoissa on pelko oman itsen tai itsetunnon riistosta: nuoruuden tai lapsuudenkodin, sisarusten tai (äidin ollessa pääosassa) omien lasten menetyksestä. Toisaalta myyttisissä runoissa avustaa 'minä' Suuren tammen tai hirvien kaatamisessa ja näin synnytetään soittimia, tarvekaluja, sauna ja itse asiassa koko maailma.

Poeettinen verkosto ei kuitenkaan rajoitu vain lyyris-eeppisiin tai myyttis-eeppisiin runoihin, vaan yhtenee monilta kosketuspinnoiltaan häärunoihin, häitkuihin ja kuolinitkuihin, mutta myös lyhyisiin lyyriisiin runoihin. Sitä paitsi tekstien ja melodioiden kautta rakentuu siltä inkeriläisen, virolaisen, setukaisten, venäläisten ja muiden slaavien sekä balttien perinnepohjaan. Melodiat ovat tekstien ohella tärkeässä asemassa perinnelajien ja runokulttuurien yhteyksiä havainnollistettaessa. Tässä esityksessä otetaan kohteeksi tekstiyhteydet.

Yksi Inkerin lyyris-eeppisten runojen keskeisaiheista on **etsintä**. **Hanhi kadonnut** -runossa päähenkilö etsii hanheaan ja löytää sen kiehumasta vieraan talon kattelassa, **Laivassa surmatussa veljessä** sisar etsii turhaan veljeään laivasta ja saa tietää hänen saaneen surmansa. **Oljамissa käynti** -runossa neito etsii lapsuudenkotiaan. Hän tulee miehelään mentyään vieraisille entiseen kotiinsa. Käly torjuu kaikki mahdollisuudet, joita olisi tarjolla vieraan kestitsemiseen ja neito joutuu lähtemään tyhjin toimin pois entisestä kodistaan. Lähellä tätä aihepiiriä ovat myös miehelän tai anoppilan oloja kuvaava runo Kouluun kotoa. **Tytärten hukuttaja** -runossa veli palaa kosioretkeltä ja valittaa, että morsianehdokkaat eivät suostu kosintaan, koska kotona on liikaa sisaria. Emo hukuttaa tyttärensä ja lähtee myöhemmin etsimään heitä. **Pilviin viedyssä neidossa** äiti etsii vesitiellä eksynnyttää tyttärtään. Lisäksi **Lapsenetsintävirressä** Neitsyt Maria etsii lastaan ja kyselee vastaantulijoilta hänen olinpaikkaansa. Runon minä rinnastuu monissa aiheissa tavattavien yhtäläisten runokuvien kautta lastaan etsivään Neitsyt Mariaan.

Etsintärunojen kuvaama konkreettinen tai vertauskuvallinen etsintä, kadotuksen ja kaipuun allegoria on Inkerin lyyrisen epiikan ydinosaa. Aiheena ovat elämän ristiriitailanteet, pelon ja osattomuuden teemat: miehelään joutuminen, nuoruuden, lapsuudenkodin, sisarusparven tai omien lasten menettäminen.

Hanhi kadonnut -runon useissa versioissa on eri laulajilla varioivia aloituksia ja loppuhuipennuksia. Kuten Senni Timonen toteaa, tämä runo saattoi olla Paraskella liekkuvirsi, lapsen runo tai lasten laulama liekkuvirsi. Parasken esittämänä laulusta kuitenkin puuttuu traaginen loppu: hanhen päätyminen vieraaseen taloon. Seuraavassa katkelma tuntemattoman laulajan versiosta Kiiskalasta.

Teen mie tarhan tanhualle,
kopin kovalle maalle;
sinne panen mie veljen linnut.
Menin itse jauhamaan.
Jauhoin vakan, jauhoin toisen,
jauhoin kolmatta vähäsen.
Menin hanhea katsomaan
Jo oli hanheni paennut!
Mäniin hanhea etsimään.
Juoksin virstan, juoksin toisen,
juoksin kolmatta vähäsen.

Kyntäjät pellolla kyntivät,
mie kyselin kyntäjiltä:
"Kyntäjät, (sydän)käpyseni,
aurankantajat, kanani,
näittekö minun hanhiani?"
"Mikä oli merkki hanhessasi?"
"Tinasulka, vaskivarvas,
otsalla Otavan merkki,
päässä auringon pyörä."

"Tästä lensi liehutteli,
meidän päittemme ylitse.
yksi siipi maata viisti,
toinen taivasta tavotti."
Menin virstan, menin toisen.
Pyykkärit joella pesivät.
Mie kyselin pyykkäreiltä:
"Pyykkärit, sisareni,
kartunkantajat, kanani,
näittekö minn hanhiani?"
"Mikä oli merkki hanhessasi?"
"Tinasulka, vaskivarvas,
otsassa Otavan risti,
päässä auringon pyörä."
"Emme nähneet me, siskoni."
Menin virstan, menin toisen,
menin kolmatta vähän;
Satuin uuteen kylään,
satuin uuteen taloon.
Hanhi kiehui kattilassa;
välistä pyrstöä heilauttaa,
välistä kääntää jalkaa.

Yksi mahdollinen tulkinta on, että runon hanhi on tyttö itse koruineen ja vaatteineen, toiselaan viety, naitu vieraaseen kylään, uuteen tupaun. Hanhi ja sen "merkit" koruihin tai pukuun viittaavat ilmaukset ja loppukohtalo päätyemisestä vieraan taloon pataan kiehumaan tai höyheninä patjan aineiksi kuvastavat vieraaseen taloon nuorikoksi joutunutta tyttöä.

Tätä tulkintaa tukee hiljattain edesmenneen professori Felix Oinaksen tutkimustyö. Hänen tutkielmansa itämerensuomalaisista ja slaavilaisista runoyhteyksistä inspiroivat minua jo vuosikymmeniä sitten.

Virolaiset ja setumaalaiset vastineet tästä runoaiheesta ovat varsin lähellä inkeriläisiä (ja muiden lähialueiden) runoja. Varsinkin setukaisten runoissa neidon tapaamat ihmiset kysyvät vastauksena tiedusteluun, mikä merkki (tähte) hanhessa oli. Virolaisissa runoissa hanhi saattaa olla sinisiibu, vaskimälve (vaskirinta), tai sinni siiba, vaske kaula ja kubu ol'i kulda kir'utet. Kun lopulta hanhi löydetään, tarjotaan sen lihaa syötäväksi, linnusta on valmistettu tarvekaluja, ja niin edelleen. Yhteisten aiheiden verkosto on itämerensuomalaisessa kansanrunokulttuurissa todella laaja, tässä vain yksi esimerkki. Virolaisten runoparalleelien laajapohjainen vertailu mahdollistuu muutaman vuoden sisällä, kun meillä on käytettävissä sekä suomalaisten, että virolaisten vanhojen runojen tietokonekorpuks. Setukaisten ja inkeröiden runokulttuureilla on paljon tähän asti selvittämättömiä yhtymäkohtia.

Myös venäläis-itämerensuomalainen kansanperinteen vuorovaikutus on Oinaksen mukaankeskittynyt lyyris-eppisiin runolainoihin. Näitä ovat hänen mukaansa esimerkiksi Varkalle menijä, Ennen naidun naisen tappo, Vesitiellä viipynyt neito ja Pahasulhollinen. Myös runoista Sotasanomat, Hanhi kadonnut ja Lapsenetsintävirsi on Oinaksen mukaan venäläisiä vastineita. Minä en kuitenkaan pidä näitä esimerkkejä runolainoina, vaan korkeintaan kosketuspintoina lähellä toisiaan sijaitsevien kulttuurien välillä.

Ukrainalaisissa ja venäläisissä aineistoissa kansanruno kahdesta kyyhkysestä on allegoria rakastavaisista, jotka joutuvat eroon toisistaan. Runon loppu on traaginen. Toinen kyyhky kyselee

tuulilta/kotkilta/haukoilta (jne.) ovatko ne nähneet puolisoa. Nämä kyselevät tuntomerkkejä.

Ukrainalaisessa runossa tuulet vastaavat:

Nähtiin tai ei, emme tiedä millainen hän on,

Ja kyyhky selittää:

Siniharmaa, valkosiipi, kasvot kuin heisimarja...

Usein kuvaukset viittaavat ihmiseen (mainitaan kasvot tai hiukset).

Venäläisissä lauluissa kyyhky löytää puolisonsa kauppiaan, metsästäjän tai lakeijan ampumana.

Naaras- ja koirassorsa on niin ikään tyypillinen luonnon ja ihmiselämän paralleelivertailupari venäläisessä lyyrisessä kansanrunoudessa:

Teki harmaa sorsa ruohoon silkkistä pesää,
Punoi viikon, punoi toisen, ja kolmantena nousi, lensi
Kohtasi tsaarin metsämiehiä:
Oletteko urhot nähneet urossorsaa,
Sinun sorsasesi on tammipöydällä, hopeavadilla,
Valkosokerilla siroteltu, sahramalla valeltu...

Mordvalaisessa laulussa miestänsä etsivä vaimo kyselee variksilta ja korpeilta, ovatko he nähneet miestä. Oinas pitää laulua lainana venäläisiltä, toisaalta se (sisällön erilaisuudesta huolimatta) muistuttaa yksittäisiä säkeitä myöten setukaisten ja inkeriläisten etsintärunoja.

(varikset ja korpit kysyvät)
Mikä on merkki miehessäsi?
(vaimo vastaa)
Kutrit seitsenkerroksiset, hattu kahdeksantena
Palttinainen paita päällä, vyötetty suntion lailla,
samettihousut, narisevat kengät.
Näimme, näimme, näimme miehesi,
Jalat mäellä, pää mäen alla.
Söimme lihaa, verta joimme.

Edellä esitettyjen paralleelien avulla en pohdi runojen lainautumissuuntaa, alkuperää tai (välttämättä) ikää.

Kuitenkin 1) samat keskeiset elementit säätasoa myöten tavataan runoissa laajalla alueella: mikä on merkki hanhessasi? (tai Lapsenetsintävirressä: pojassasi). Mordvalaisessa kansanrunossa: mikä on merkki miehessäsi? Ukrainalaisissa ja venäläisissä runoissa kysellään myös kadonneen tuntomerkkejä. 2) Ihmiselämän allegoria luodaan (mordvalaista esimerkkiä lukuun ottamatta) lintusymbolien kautta. Myös traaginen loppu on paralleelinen. Runokuvat laventuvat näkymiksi etnokulttuurisen poetiikan merkitysverkostoihin. Arkistoihin tallentuneet sirpaleet antavat käsitteen laajalle ulottuvasta ja vanhakantaisesta lyyrisestä runokuvastosta.

Larin Parasken osalta tutkijan ei ole tarvinnut turvautua pelkkiin satunnaisiin sirpaleisiin.